ZDANIE

o

Ziemi Spalistey

przez

W. JMć Pana Grafa Józefa Mniszcha Starostę Sandeckiego &c. Kollegę Towarzystwa Ekonomicznego Bernenskiego, przy Zasiadaniu w tymże Towarzystwie powiedziane.

z Francuskiego na Polski ezyk.

PRZETŁUMACZONE.

Z DANE.

Ziemi Spalistey.

Wosciwi Panowie.

Pozyskawszy dla Siebie honor, ieszczeniasię w przezacnym waszym towarzystwie, poznałem zupełnie, szacunek łaskawych waszych u Mnie Względow, y obowiązek który wraz z tym honorem wziąłem na Siebie, dopomagania prawom y dosyć czynienia patryotycznym waszym zamysłom, ku ustawieniu Kraiu dążącym.

Na tym fundamencie upatrywałem takowey do traktowania Materyi, któraby w tym posiedzeniu Waszu y uwag waszych godna była.

Między wielu innemi które w Summaryuszu Pism waszych nie dosyć jeszcze wyłuszczone Dawatymi się, wybrałem materyą o Ziemi spalistey, którey przedsięwziąłem tu wyłożyć własność, początek, sposob robienia, sprawienie doskonałe, y Zaczycie.

Raczycie WMcy Panowie Dania mego w tey Omierze Zlą posłuchać łaskawością, którey nigdzie sprawiedliwiey spodziewać się niemożna, iako u Ludzi nauki y doskonałym rzeczy poznaniem Zaszczyconych.

Opisanie Ziemi spalistey.

Przez Ziemię Spalistą (a) maią się rozumieć bryły darniste, tłuste

(a) Ten mineral różne ma nazwiska Jowiesz u Łacinników- Cespes unctuosus, Cespes bituminosus, Cyspes ustibilis, vel inflammabilis, albo iso prostu Cespes, Tofvena, Mottena, lutrum inflammabile, terra avulsa, Turta, Turfum, Y Francuzku Tourbe, Holendrzy Zowią go Turf. Zelandczykowie Darrie albo Darrinck, Darri, albo Darri-Torf. Niemcy Sumpf- und Wurtzelerde Torfmoor, Rasen- Torf, Torferde. U nas w Polszcze- mineral ten nazwać się ułatwie może Ziemia spalista albo ziemią na opał. Ktoby nazywa ją .. Trotz w Dykcyonarzy swoim. Jeżeli zaś, niechcemy być bardzo kmiecatnemi, w dotyczaniu słowa Polskich, chcąc tym mineral ten wymienić nazwać Ruszą, albo Ruszą; tym bowiemnie, że rzeczom u nas nowym, nowe nazwiska są przyzwarte.

(b)

smolne, złożone z Ziemi kleiowatey y gibkiey, daiąceysię rożnie zażyć, która procz tego iest wilgotna, przeplatana korzeniem, słowata, wodenista, a po wysuszeniu ogien przyimuiąca y do palenia zdatna (b.)

Mieysca z których Ziemię tego gatunku wykopuią, nazywaią się Żupy lub miny Ziemi spalistey (c.)

Rożne Gatunki Ziemi Spalistey.

Gatunkow Ziemi Spalistey iest wiele. Niektórzy daią to imię darniom, które wyrzynać zwykli na gruntach y polach iałowych, albo też na polach piaszczystych, chwastem zarosłych. Tego gatunku darnie lubo daiącesię palić, z tym wszystkim bardzo niewłaściwie pod imieniem Ziemi Spalistey zamknięto, acz w niektórych kraiach ludzie ubodzy dla braku innego lepszego

(b.) Historyey naturalni Ziemi spalistey rożne dali opisania. Terra cespitosa pinguis ex commercio bitumini, palustris, fibrosa: Terra ignaria, esculenta: terra carbonaria è cespitibus.

(c.) Rozendrzy nazywaią te mieysca Veenen, Broek, mbor, Marsch, Moor, Wolf, Dorn

opału, y tych do palenia Zażywaią.

Mieszkańcy niższego Egiptu y Malabarczykowie, Zażywaią do palenia gnoiu bydlęcego, przymieszawszy do niego plew, łuzeiny albo Sitowia; co też y Brabancczykowie czynić zwykli. Takowych do palenia materyałow widziałem że Zażywaią y Turcy w Kraiu Dobrodzam, ktory przed swemi Domowstwami w stosy układaią.

Na każdym mieyscu dowcip ludzkowe wynalazł sposoby, któremi niedostatek rzeczy do życia potrzebnych zastąpić można. Ale nie ten ieszcze iest gatunek Ziemi spalistey o ktorym tu mówić przedsięwziąłem.

Garbarze imieniem Ziemi spalistey nazywaią Kuchy wytłoczone obrzyny Garbarskiey, którey do wyprawy skór Zażywaią. Lecz ten rodzay Ziemi spalistey bynaymniey do naszey materyi nie należy (*)

Rysztom o pewny Rodzaiu Ziemi spalistey wyrabianey ktory

(*) Słowo Tourbe u Francuzow znaczy y Ziemię spalistą y kuchy garbarskie. Wykładasię tu tylko z Francuzkiey Zbraczenie Imienia tourbe ktore w Polskim ięzyku mieysca niema.

na niektorych mieyscach w Niem=
czech fabrykuią, mieszaiąc popiół
y węgle tłuczone z gliną białą gan=
arską mokrą, potym na słońcu
wytłaczywszy, biorą do palenia. Ale
Ziemia Spalista o którey tu mówie=
my iest wcale co innego.

Jest to ~~minerał~~ materyał,
który się kopie w ziemi na pe=
wnych mieyscach y to nie na sa=
mym wierzchu, ale głęboko w Zna=
czney głębokości. Nie tak wprawdzie
twardy iak węgiel ziemny, lecz do
palenia równie zdatny y użyteczny.

Takowey Ziemi Spalistey
trzy osobliwsze są gatunki, to:
re różnią się w dobroci od siebie, wa=
gą, miękkością, y kolorem z tąd też
naygruntowniey y naybezpieczniey
o stopniach dobroci y cnoty ich są=
dzić można.

Naypodleyszy takowey Ziemi
gatunek iest naylekszy, wnrał co bru=
natny, y naypiruchowatszy. Srzedni
gatunek iest tęższy gęstszy y naydłużo=
wieczszy, przeplatany gdzie niegdzie
korzonkami, trzciną y sitowiem.

Naylepszy iest, który naywięcey
czarności y wagi ma w sobie (d.)
w wodzie na dno zawsze spada,
lubo nie zaraz da się zapalić, prze=
ciez raz

Zapalony trwa naydłużey, y niezgasnie aż póki się cały niewypali; chyba przydusiwszy go w naczyniu dobrze zamkniętym.

Wymienicie także dochodzić można Zacności y dobroci Ziemi Spalistey, z koloru Popiołu po niey pozostałego. Z naylepszey Ziemi Spalistey popiół odchodzi Żółtawy. A drugi gatunek Ziemi takowey daleko Brunatnieyszy popiołu zostawia, niżeli gatunek trzeci w którego nawet popiele piasku wiele znayduie się. Kolor popiołu zawisł od wagi od miąkkości y od Zacności Ziemi spalistey.

Mieysca na których znayduią się Ziemię Spalistą.

Miny Ziemi Spalistey odkryto w Anglii, w Szwecyi, w Danii, w Prussiech, w Krainie Holsztynskiey, w Kurlandyi, w Electoracie Hannowerskim, y w różnych Prowincyach Niemieckich, we Francyi przy Rochelli, w Pizardyi, y na innych mieyscach. Holenderzy miedzy takowey Ziemi

(d.) Dawni Ziemi spalistey Sigenskiey na pół stopy mierniczey, waży poltora funta, inna zaś Ziemia która nie iest tak dobra ledwie waży trzecią część tego. —

odkryli w Moskwie niedaleko
przesmyku weygatz y nauczyli
tamtegszych mieszkańcow Sprawie-
nia y Zażycia Oneyże. W Sanowie
mdcie iż w Kraiu waszym Szway-
carskim przed Bramami Miasta
Berne, w Morzacie, w Powiecie Wau-
dariskim, na górze Swiętego Krzyża.
Możnaby ieszcze dobywać Z Bagnisk
W Okolicy Orbe y Swerdonu le-
żących, tudzież Z Bagnisk Ane
tańskich y Z innych. w Powie-
cie Nidawskim wszystek prawie
grunt iest Z takowey Ziemi (e.)
ktorą ia ieszcze widziałem na
Gorach Neuchatel w Brevinie
y na innych mieyscach.

W Polszcze na wielu bardzo
mieyscach niezawodnie różne ga-
tunki Ziemi spalistey znay-
duią się podług relacyi X. Łu-
czyńskiego Jezuity; ale w samych
Prusiech Polskich Zażywaią Jey;
Kopią ią niedaleko Gdańska y
Malborga, acz y na innych

(e.) Jako w Miasteczkach, Espach,
Buel, Jens, Wotben, Sontz,
Ipsach, Mache, Brugg, Oprund,
Madretsch, Saffreren. —

&c &c

mieyscach dla oszczędzenia Lasow
Zażywać by Jey Powinni.

Wątpić niemożna że spra=
wowanie y Zażycie Ziemi spa=
listey iest bardzo dawne. Plini=
usz w Historyi swoiey natural=
ney pisze, o Chatczałach mie=
szkaiących na ow Czas w Holicy
Illiatta Bremy, o których powia=
da: że błoto y muł rękami wyra=
biaiąc, suszyli ie na wietrze nie
na Słońcu, y Zażywali potym
do gotowania potraw, y ogrzania=
się. (f)

Że żadnego w Swiecie
nieznaydziemy Kraiu, w Któ=
rym by więcey y częściey Zaży=
wany Ziemi Spalistey, iak w
Hollandyi; niedostatek Lasow
przymusił Obywatelow Kra=
iu tego, że więcey od pięciuset
Lat szperaią we wnętrznościach
Ziemi dla wydobycia z nich
materyału tego dla opału (g)

(f.) Captum manibus lutum, venti magis quam Sole siccantes, terrae cibos et rigentia septentrione viscera sua urent Lib: XVI. Cap: I.

We wszystkich tamteyszych Prowin=
yach we Flandryi, w Brabancyi, we
Fryzyi, w Gratstwach Hollandyi y
Gutlanii, w Państwach Utreckim
Gwerißelskim, w Groninidze, w Ze=
landyi, żadnego innego materyału
na opał nie zażywaią. Podobnież od
40. do pięćdziesiąt lat już dochodzi,
iako takieyże materyi wielką liczby
corocznie wykopuią z Ziemi w
Prusiech pod Trautenawem.—

Zważywszy podożenie różnych
mieysc na których odkrywaią miey
ziemi spalistey, spodziewałbym się,
że prawie wszędzie znaleźć by i a
można. Te które w Gratstwie Stolber=
skim pod Wernigrodem odkryto, po=
łożone są na takim mieyscu, gdzie
naturalnie spodziewaćiż Jeh nie
można było. Tutka min Ziemi ta=
kowey znaleziono na niektorych
morach w Europie naywyższych.

Ogołem atoli mówiąc min
Ziemi takowey nayczęściey y
nayspoliciey odkrywaią spod gru=
ntu Bagnisk błotnistych y ru=

(g.) P. Degner twierdzi że około Roku
1222. poczęto we Fryzyi wydobywać Zie=
mi spalistey, gdzie naprzód palono wrzos,
potym darnie a nakoniec odkryto Ziemię
spalistą y nauczono się ją wyprawiać.—

chownych po Ziemiach miałkich, pod Trzęsawiskami, które pod nogami ulegaią, y człowieka na sobie unieść niemogą, po polach zatopionych, lub które często zalewa woda płynąca, y tamże zepsuta stoi, (h.) na dnie Jezior, Kanałow w rowach y w Jołach rżniętych w gruncie takowey Ziemi. Słowem kędykolwiek ieziora y Bagniska znayduią się, spodziewaiąc się potrzeba Ziemi Spalistey lepszey lub gorszey podług dyspozycyi gruntu.

Krysto iż w wielu mieyscach pod schyłkiem Gor, na polach szczych nieurodzaynych, w okolicach Rzek które często z brzegow wylewaią, a w powszechności mówiąc, we wszystkich Ziemiach rzadkich y podobnych do gębki, gdzie często scieka y stoią wody z nasieniem rożnych ziół y drzew pomieszane.

Znaki Ziemi Spalistey.

Są proczt tego niektóre Zioła

(h.) Dobywaią także takowych Ziemi z Bagnisk w których woda iest nieco słona y siarczysta. Ale P. Degner doświadczył że Ziemia Spalista z takowych mieyc wzięta, iest żarzliwa y niezdrowa.

y Kwiaty, z których poznać
można miny Ziemi Spalistey,
o szczegulności zaś, niech po ie=
ziorach y Bagnistach. Który Ku=
dy zmieszany iest z wrzosem wo=
ny, wszyscy Naturaliści zga=
dzaią się, że w mieyscu owym
miny Ziemi Spalistey iest ukry=
ta. (i.)

Po innych mieyscach głoc, à
rzęsicy loset włoski, szarłatek czy=
li łopian, niedospiałek czyli Ko=
maczek gęsia stopa, Ziełko Bagno=
we (k.) Sitowie większe Jaskier,
Żabinek, wrzos po Jeziorach ros=
nący, y inne tym podobne Ziola
gdzie niegdzie pokazuiąc się, daią
znać o ukrytych pod sobą mi=
nach Ziemi Spalistey.

Mogę tu ieszcze przydać
za znak Ziemi Spalistey
mieysca wyniosłe, y wzgórki Zie=
mi rozstoczoney nakształt kreto=

(i.) Succo sanguineo flore luteo Hall. Po
niemiecku zowiesię Spitzendistel. To Ziele
iest pewny gatunek Ostu, Listeczki Je=
go są kolczyste, wierzch odziemku Jego
iest lepki y zapach ma urynny.

(k.) Foliis planis spicis multiplicibus.
Hall. Po niemiecku zowiesię Sum=
pfgras Wiesen-Dunngras.

wisk czyli mogiłek przez Kretow wyspuszczych.

Pospolstwo nieprzyzwoicie przypisywac ie zwykło Kretom, gdyż w samey rzeczy są to wymioty pochodzące z wewnętrznego wzburzey nia się Ziemi, powypychane na wierzch, od horonkow zdzieranych y poobwiera nych różnym ~~kor~~ zielskiem, które wzrastaiąc, inaczey rozciągnąć y mieysca sobie znaleść niemogły. Nakoniec świder Ziemny równie dobry podaie sposob na odkrycie min Ziemi Spalistey, ieżeli się w iakim gruncie ukywaią; iako też y na poznanie gatunku y głębokości toneyże.

Popacze przy braku takowego Świdra, zażywaią tyki z drzewa białego, odarłszy z niego korę; tę tykę wpychaią w Ziemię, a ieżeli wyciągnąwszy ią nazad, spostrzegą na niey muł czarny lepki y tęgodny na dotknienie, biorą to za znak że na owym mieyscu Ziemię Spalistą znaydą.

Części z których składa się Ziemia Spalista.

Nie myślę tu wchodzić po chemicznemu

micznemu w roztrząsanie początkowych rzeczy części z których Ziemia Ipalista składaiąc (l.) Ogień y przepędzanie przez Alembik rzeczy iakiey, bardziey bym rozumiał, że owe rzeczy z substancyi natury, niżeli że początkowe iey z których się składa części odtrywaią.

Dla doyścia tedy części, które wchodzą do postanowienia tego materyału, nie zażywam tu tylko wzroku y prostego rozsądku.

Upatruię więc w nim pięć części pryncypalnych.

Naprzod. Grunt Ziemi Ipalistey, którym Rzdaie się być Ziemia Błotnista, czyli muł uformowany po większey części z nasion y Ziół rożnych przegniłych, y zmacerowanych w wodzie słoiąc, kiedy

(l.) Kto iest ciekawy w tey mierze, niechay czyta memoryał P. Hagen o Ziemi Ipalistey y Tiżę P. Degnera z Łacińskiego na niemiecki ięzyk wytłumaczony, drukowany w Lipsku w Roku 1760. Obydwaey ci autorowie wyrzkładaią po Chimicznemu początkowe części Ziemi Ipalistey co my tu spomiamy. Dzieło Pana Hagen było przedrukowane w Berlinie w Summarjuszu Ksiąg o rolnictwie y Ekonomii pod Rokiem 1762. w Tomie pierwszym.

Ziemia Spalista iest Sucha, iest bardzo łagodna na dotknięcie, tłusta, lepka, tak iakie zazwyczay bywaią nasienia różnych Ziół y drzew przegnite, y prawdziwą Spalistą Ziemię zawsze wykopuią z mieysc niskich, gdzie Scieżkaią wody błotniste, ciągnące z sobą liscia, Ziola, gałązki od mieysc gurzystych w poblisko sci będących.

Powtóre. Nietrzeba także długiego wywodu na pokazanie tego, że Ziemia Spalista zamyka w sobie mniey lub więcey Siarki, podług dobroci gatunku Swego.

Zapach z Ziemi takowey zapalonej y wapor od niey odchodzący, kollor płomienia iey, to fioletowy, to niebieski, to żółty, bladość y siność Jetóra od niey wydaiesię na twarzach ludzi stoiących przy dominku na którym Ziemia takowa pali się, wszystko to iest skutkiem Siarki.

Potrzecie. A Jeżeli iako mówią Filozofowie Żelezo y Żywica nic innego niesą, tylko Siarki zmieszanej, wątpić niemożna, że w dobrey Ziemi Spalistey, iest wiele

Żelaza

Kleiu y Żywicy. Naywiększym tego iest Znakiem, wielka liczba sadz lepkich y Kleiowatych któresię wieszaią w Czeluściach Kominkow, gdzie takowe Ziemię palą.

Poczwarte. Soli także części Znaczną Ziemia Spalista w sobie mieści. Z tąd pochodzi płonność y iałowość pól w których sama przez się znayduiesię, a przeciwnie żyzność y buyność tych nałożonych, tak Ziemia z Ziemiami inszego gatunku iest zmieszana. Z tąd także pochodzi dzielność Popiołow od Ziemi Spalistey odchodzących, na sprawienie łąk po których ie rozrzucaią. Co większa Obywatele Zelandyi dawnieyszemi Czasy, z Popiołow Ziemi Spalistey, które nazywali Darri-dort, Sol wyciągali przez tygi na domowe swoie potrzeby, ale Sol taka była bardzo droga, y z wielką pracą przychodząca.

Pomiate. w Ziemi Spalistey dostrzec można wiele Części wlochatych y tyczkowatych, w niektórych nawet widzieć się daią małe gałązki

Korzonki, Listeczki, których natura różna iest, podług różnego onychże położenia względem Słońca y miey-sca, lub też podług tego, iakich Ziół y drzew więcey Ziemia owa w sobie ma powierzchownie, lub wewnętrznie. Zazwyczay iednak w Ziemi takowey naywięcey bywa mchu, y Wrzosu, albo Sitowia. W Naylepszey Ziemi Spa-listey naywięcey dostrzegamy włoczek bardzo cienkich, których atoli bez ~~dwo-~~ mikroskopu ~~macowiania~~ często rozeznać niemożna, czyli to są Rozmaciny od Korzonkow idące, czyli też raczey Zyłki drzew, Liścia y Ziół. Ymg Pan Degner przez ~~Dawbrowania~~ mikroskop odkrył w takowey Ziemi bardzo drobielne Rzęsci Drzewa, Liścia, y Korzenia.

Iakim Sposobem formuie się Ziemia Spalista

Naturaliści wiele opisali przyczyn, o początku y o formowaniusię min Ziemi Spalistey Z których ia że tylko wyłożyć

wyłożyć przedsięwzięciem które mię
dzaty do prawdy podobnieysze.

Jedni mówią, że Bóg iako przy
stworzeniu Świata uformował żyły
różnych Kruszcow, minerałow y wszel-
kie rzeczy, które z Ziemi wydo-
bywamy, podobnież ustanowił y mi-
ny Ziemi Spalistey. Temu przy-
zamnieyy przeczyć niemożna że Sa-
Bog w pobczgtkowych Zyrodach mu-
siał niektóre Ziemie tak wdysponować
że też zczasem przez przymieszanie
się do nich różnych materyałow, przez
gorzenie y gnicie między niemi
różnych wod, stałysię nakoniec do
palenia zdatnemi.

Innych zdanie iest, że Ziemia
takowa stawiesię do palenia zdatną,
dla wielu pniow drzewa różnego gatun-
ku, a często dla całych Lasow, które
różnemi przypadkami zapadłszy
w Ziemię, y przegniwszy tamże
pożyw z nią wraz zmieszane
moc palenia y konserwuią. Czego
dowodzą różnemi rzeczami przegni-
łemi, które tam znaydują. Zdanie
to y ta Konieczytura ze wszystkich
innych Naymniey do prawdy po-
dobną bydź zdaie mię.

Ta

Na niektórych mieyscach błota y muł morski mogły także bydź przyczyną uformowaniaiż Ziemi Spalistey. Ta którey Zelandczykowie dobywaią z prowow y dołów nad Brzegami morskiemi, nic inszego nieiest, tylko muł takowy przez fale morskie tam rzucony.

Na innych mieyscach Ziemia Spalista formuieiż przez powodzi, zostawuiące wody mętne, kaliste, na różnych gruntach w których potym Zioła y trawsta wodne mocną y rosną. Inni z początkiem Ziemi spalistey odwołuiąsię na pobor uniwersalny, z tąd twierdzą, lasy owe podziemne zagrzebione w głębokościach min Ziemi Spalistey.

Nakoniec rzecz do wiary podobna zdaieiż, że niektóre trawy y Zioła, które rosną, a potym butwieią w wodach gnięcych wewnątrz lub zwierzchu Ziemi, pomieszawszyeiż potym z Ziemią dziurkowatą, z przyciągiem Ciepła własność paleniaiż w niey sprawuią.

Ciała

Każda z tych opinii może
mieć więcey lub mniey fundamen-
tu y podobieństwa do prawdy, podług
czasu, mieysca, położenia, gruntu,
podług okoliczności y różnych wła-
ności Ziemi spalistey. Zudaszcza że
rzecz zdaiesię bydź niepodobna, wyłożyć
początek ~~z~~ wszystkich min Ziemi
spalistey, iednym sposobem y podług
iednostayniych zawsze przyczyn, kie-
dy tyle gatunkow iey iest, różniących
się od siebie naturą y różnemi własno-
ściami. To atoli rzeczą ~~samą iest~~ pew-
ną y niezawodną iest, że wody stoiące
y moczące długo na gruntach rzad-
kich y dziurkowatych, sprawuią w nich
mowbli zdatnąc do palenia.

Jeżeli z Miny Ziemi Spa-
listey raz wybrane odrastaią.

Z Uwag które podałem o począ-
tkach min Ziemi spalistey, każdy
wnieść sobie może, iż z tego zdania
iestem, że też miny mogą rość dosz-
nalicią y odrastać z czasem. Dosuiad
czono tego niewątpliwie w Holandyi
lubo doświadczenie to w Kraiu owym
iest bardzo trudne, z tąd, że tam
wybrawszy

z gruntu iakiego Ziemię Spalistą do
pewnego stopnia, zadymuią ią na
tychmiast Ziemią; dla wyrobienia
z niego łąki lub roli, a czasem wody
w niego napuszczaią: w takowym
razie bardzo rzadko y z trudnością
dostrzec można, co się dzieie wewnątrz
gruntu owego. Tego atoli w Kraiu
owym niemniey iako y w innych
dostrzeżono, że wiele Ziemi formu-
iesię y doskonali w gruntach do te-
go sposobnych, tak dalece, że Ziemia
która z początku w gruncie iakim
bardzo niedoskonała y ostatniego
gatunku, z czasem bardzo dobrą
staiesię, nabywa dzielności pale-
niasię wolniey lub prędzey, w
proporcyi różnych okoliczności
y różnych własności przyrodzo-
nych gruntu; który ieżeli mógł
tak wydać z siebie Cząstki
składaiące Ziemię spalistą, może
napotym y więcey podobnychże
dostarczać.

Domyślaiąsię także można,
że rzeczy rosnące zbutwiawszy
a raczey nasienia Ich nieustan-
nie opadaiące, w iedną Zamieniaią się

Ziemię

Ziemię z gruntem dziurkowatym y gę-
czatym; ktoremu udzielaią swoiey
tłustosci, oleiu, y innych cząstek bar-
zystych, a tym samym do palenia
zgodnych.

Podobnie niemożna przeczyć
żeby rosł y coraz więcey formował
się niemiała Ziemia spalista ta, kto-
ra iest przeplatana korzeniem y skła-
daiącą się z rożnych traw, y włoczy-
wa niebardzo ieszcze zbutwiałego, kto-
re w iedną massę z Ziemią błotnistą
odmieniasię. a z tąd miny tego ga-
tunku bez wątpienia rosną, naprawu-
ią się, y wybrane znowuż napełniaią
przez wzrost ziół korzeni y włoczy-
wa, z których ten gatunek Zie-
mi Spalistey składaiż.

Jest to prawda, którą przez nie
zawodne doświadczenia ciekawi Ob-
serwatorowie natury odkryli. W szcze-
gulności zaś Pmy P. Henryk Hagen
członek Towarzystwa Lekarskiego
Królewieckiego, rozkazawszy y do-
świadczyć min Ziemi Spalistey
przy Trautenawie leżących,

gdzie

Carl Gottfried

Sam widział, iako pewna Sztuka gruntu z którego przed 70. Laty miny Ziemi Spalistey wybrano, tak dobrze przez owe czas zarosłya y podniosłasię, że prawie w rowni iuż stanęła, z ziemią dokoła leżącą którey ieszcze niekopano. —

Niewątpię że w tak krótkim czasie miny do zupełney nie dochodzą doyrzałości, ale dey przez stopnie z Czasem nabywaią. Ten że sam Autor na brzegach rowow przerzynaiących mieysca, z których od lat kilkunastu Ziemię takową bmno dostrzegł pięć warsztew Ziemi na nowo porosłey. Warsztwa spodnia pokazywała Ziemię Spalistą doskonałą, a warsztwy wyższe przez stopnie ku Wierzchowi biorąc, podleysze bytu.

Nakoniec iako czasem zdarzasię, że miny Ziemi Spalisey zaiągwszysię wygorywaią aż do dna Samego y nie zostawuią po sobie tylko węgle; tak gdy po wyściu lat kilkudziesięć, tychże samych min dobywaią, znaydują reszty pogorzelisk owego w samym srodku

miny

miny położone. Co nieżbitym iest do=
wodem że miny owe rosły nietylko
od wierzchu, ale też y od spodu grun=
tu kiedy reszta dawnego pożaru
w samym srzodku znayduiesię. —

Te dwa słuszki Ratwy wyład
mieć mogą. Miny Ziemi Spali=
stey rosną z wierzchu; bo naprzod ko=
dacze Ziemi Spalistey dobywaiący na
toż samo mieysce z kąd Ziemię po=
mieioną ~~po~~ wybrali, rzucaią nazad
wszystką od obrabiania pozostałą Zie=
mię, y tę którą dla dobycia miny, zgó=
ry zebrali. ~~Gora ta~~ Ziemia ta
nie inszego niebyła tylko gatunek
niedbałonaty Ziemi spalistey, a' za=
tym z czasem dorzewa y do swoiey
przychodzi perfekcyi. —

Wokoło Łochow po wybraniu Zie=
mi spalistey pozostałych porasta
zazwyczay wiele mchu, rorosu, y
innych traw bagnistych, w propor=
cyi rosnącey lub opadaiącey tam=
że wody, a' wiatry tamże naypadzaią
wiele Prochow y nasion. Nasio=
na o których tu mówiemy są osob=
liwie nasienia mchu, którego
wielka Obfitość rośnie po bagni=
stych

Trausenawskich, Jmg San Hagen twierdzi że wody w Lochach owych y po innych mieyscach stoiące, czasami całe pożerte są prochem żołtym, Kopacze mowią że to są subtelne cząstki siarki, ale się mylą bo za od nich domniemana siarka, nic innego w samey rzeczy nie iest, tylko ziarno czyli nasienie mchowe które on nazywa Muscus terrestris Clavatus. (m.)

Wiemy iuż z kąd iągd że mech wiele przyczyniasię do wzrostu y wydoskonalenia Ziemi Spalistey. To Ziele którego naywięcey rosnie po polach wilgotnych, y po wodach stoiących, mieści w sobie wiele cząstek tłustych, y ku paleniu Ziatwych rosnie, y gnie bardzo szybko, żadna chwila roku, wegetacyi Jego niestanie. Nasienie Jego zażyte do faierwerkow z rowną szybkością zapalasię, iak proch Strzelni. Takie więc Ziele które nieustannie mrożysię musi znacznie pozniężać y massy y zdatności do palenia w tey Ziemi, która go wydaie.

Doświadczyć tego wspomnio-

ny

Carl Gottfried † 2 III 1829
Dyr. Ogr. Bot. Krakowie

ny Pan Degner Ktory z mchu ta-
kowego masse znaczną Zrobił á ta
wysechłszy z siebie wydała ogień,
węgiel y popiół wtale podobny do
ognia, węgla y popiołu od Ziemi
Spalistey odchodzącego. Przydaie y
to, że w mieyscach nadmorskich, głon
zyli Porost tak bardzo y tak prędko
mnożysię; iż z niego formuiesię sko-
rupa, ktorą wiesniacy zbieraią y su-
szą na opał. Skorupa ta 30. lub
40. lat tak gruba miązka y dykto-
wna staiesię, że zniey opał wyborny
bydź może. Chłopstwo iednak ot-
rdynaryinie, nieczekaiąc wypośko-
walenia tego materyału, wzbieraią
głon, wrzos y mech y wyprusżone
spalą.

Y to niemniey prawda iest;
że miny Ziemi Spalistey rosną
y od spodu. Zdanie to iest Myśli
Lagen zasadzaiącesię na doświadcze-
niach przez niego uczynionych
w minach Frantendorskich.

(m.) Mech ten musi bydź tenże sam
który Pan Haller nazywa: Sphagnum
nauliferum, ramosum, palustre molle, can-
dicans, reflexis ramulis foliis latioribus

Albrecht von H. (Bern)
1708 – 1777

Widziemy po wierzchu wod stoiących w Łochach z min Ziemi Spalistey wypróżnionych, wiele ziół y traw dobywaiących się od gruntu. Niektóre z nich rozrastaią się na wielkie krzaki: Wszystkie zaś bez braku naylepszey nawet Ziemi Spalistey potrzebki, chociażby też naygłębiey wykopane, maią w sobie żyły wzrost przymuiące, w których pożytek podobieństwo daiesię widzieć do innych Ziół soczystych, za wyciągnieniem z Ziemi Ich matiey. Nazowtrz za każdym razem Ziły woda w Łochach owych zacuchniesię, á potym wyschnie, zostawia po sobie dziele Szpsci Ziemi żeptkich, które iak warstwami pod wyższaią grunt na który opadaią.

Wyprawienie Min Ziemi Spalistey.

Wyprawienie min Ziemi Spalistey różne iest, podług różney Ich natury, głębokosci y innych okolicznosci. Jeżeli miny zakowe są pod

wodą

wodą wyprawienie Jch wyciąga wiel=
kiey ostrożności, sztuki, zdatności y
dowcipu. Tyle tedy Ziemię spalistą
można brać na sucho, y bez wy=
czerpania Wod w ten Czas lada
Chłopacz, samą szczegulnie mo=
cyą dokazać tego może.

Poydźmy do Hollandyi, ieże=
li chcemy nauczyćsię sposobu Któ=
rym postępowali Sobie potrzeba dla
wydobycia naytrudnieyszych Win
Ziemi spalistey. Tam zobacze=
my czego dokazać mogą, cierpli=
wość y potrzeba, w Narodzie in=
dustryą y pracą żyiącym. ——

Znaydujesię u nich miny Zie=
mi spalistey pokryte wodami, Któ=
rych spuścić niepodobna, á innym
iakim osuszyć ie sposobem z nie=
skończoną byłby pracą. Są to
bagniska Które oni nazywaią
Slyk. modder. Dla dobycia z nich
mułu y błota do palenia zdatnego, za=
żywdią pewnego rodzaiu Siatki.
czyli sieci Rybiey, zrobioney na=
kształt sakii rybackiego, otoczoney
obłąkiem żelaznym, z rękoieścią,

Sługa

długą na dwadzieścia stóp mierni=
czych lub około. Takowy Sąk robo=
tnicy spuszczaią na sznur spod Ka=
nału lub Jeziora, którym zagar=
nione Błoto składaią naprzód w
Rotnie, a z tamtąd przybiwszy do
Łodzi, wykładaią go na grunta
nieżyzne umyślnie na to wyrobiony,
nakształt Pierzyni na dziewięć lub
12. Calow głębokiey. Tego rodzaiu
Sieciami Holendrzy oczyscili port
de Morges. Z dobytego tym sposo=
bem Błota wybrawszy wszystkie
innego gatunku materyały, iako to
Kamienie, Gałęzie, Korzonki, pozwa=
laią mu schnąc na wietrze y na
Słońcu; Kiedy iuż materyał ów cok=
kolwiek zaschnie, y stężeie, przy=
krywszy go deskami, iak naymo=
ciey można, tretuią. a im lepiey
materyał ów stretowany y zbity,
będzie, tym lepsze y stacowniejsze
wyda z siebie węgle. Potym
toszcinaią go y rżną w czworgranie,
nakształt Cegły. Tak porżnięta
Ziemia owa nazywasię u nich
Bagger-turfen à instrument

Którego

Ktorego na ten koniec zażywaią
Bagger-net. Robotę około żakowe-
go opadu zaczynaią ordynaryinie
w srzod Miesiąca Marca, a koncz
przy Schyłku Lipca. Początek y
koniec Jey Magistrat w każdym
Roku wyznacza. —

Ale daleko więcey Sztuki y
industryi potrzeba, kiedy przyjdzie
Ziemi spalistey dobywać z gruntu
mniężiego, kałużystego, y trzęsawic
niemogących na sobie ~~zwiesc~~ unieść
ciężaru kopaczow, ktorzy aby nie
zagrązgli w trzęsawicach y ba-
gniskach owych smrodliwych a
głębokich, tarcice lub dyle pod
nogi podkładać muszą. —

Robotę swoię zaczynaią
od rznięcia rowow y rynsztokow
mniey lub więcey, ile własności
gruntu wyciąga, ażeby sciekaiąca
y zbieraiącasię woda, Zie-
mię iakożkolwiek osuszała. Tako-
wym rowom szerokości większey
niedaią nad pół stopy, a naywię-
cey na trzy Cwierci Stopy mier-
niczey,

a w głąb nigdy daley nad dwie sto-
py Ich niebiorą, by nadź Ziemia
na dwoch brzegach pomienionych
rowow nakształt muru wypypana,
nierozsiadałasię y rynsztoki niezą-
walisia. ——

Gdy mieysca między takowe-
mi Kanałami zostawione oschną y
stężeią, że po nich bespiecznie chodzić
można, szukaią potym sposobu na
spędzenie wod z rowow owych y na
zapobieżenie powodziom Któreby z
deszczow wzrość mogły. ——

Tym końcem przy końcu ro-
wow y rynsztokow, kopią doły Kto-
re nigdy więcey nad dwie stopy mier-
niczej w szerz mieć niepowinny, ale
za to głębości maią na stop siedm.
Dołki te czyli fossy rozmaite, maią
bydź rzadkie pobi szmer y z rostropno-
scią, ażeby Rynsztoki na wyższym
Gruncie zpochyła prowadzone
były, a przy końcu Ich na miey-
sce niższym, żeby były fossy czyli
doły, poprzek kopane, bez czego ca-
ła robota owa bez skutecznę byłaby.

Dozorcy robot takowych y na
to także

to także wzgląd maią, aby fossy y doły owe rznięte, służyć mogły do ściągania wod ziezior pobliższych tudzież żeby tamże mogły bydź podawane słoży y pu[...] dla mienia zawsze wody pod ręką, y podług potrzeby, na skrapianie Ziemi Spalistey, gdyby była nad to sucha; y na sprawienie Jey przyzwoite.

Nakoniec z Wieyść tym sposobem osuszonych dobywaią oni Ziemi Spalistey iakiey tylko bydź mogą; y pobliższemi Kanałami sprowadzaią ię do Siebie. —

Ziemia ta ku Opałom służąca znaczną częścią handlu iest u Olędrow, kiedy samo cło na ten towar nałożone, ~~znaczną część handlu iest u Olędrow kiedy samo cło na ten towar nałożone~~ wnosi co rocznie do Skarbu Rzpltey ośmkroć sto tysięcy Złotych Olęderskich. Handel ten daleko by był znacznieyszy, gdyby mu Regencya pewnych nie naznaczyła była granic. —

Do takowych uczynionych przygotowaniach, o których wyżey mówiliśmy

dopiero można zacząć z sukcessem zy-
prawianie miny spalistey, ktorey chcą
dobyć, zbieraią naprzod Ziemię z wierz-
chu leżącą, na iednę lub na dwie sto-
ry mierzące, toż pod ową Warstwą
znaydują Ziemię Czarną y Czerwonawą,
ktora iest nayleprszą Ziemią Spalistą.
w Prowincyi Utreckiey ten materyał
do palenia sposobny rozciąga się w głąb
od dziewięciu do 14. Stop mierzących
Na innych mieyscach od 20. aż do 30.
i gdzie niegdzie na kilka mil w szer-
ze sam materyał ciągnieię. —

Dopiero dobywaią minerału
tego wciąż pod iedną warstwą,
reszty Ziemi od wyprawienia go pozosta-
ley, w świeżo wykopane Lochy zasy-
paiąc. —

w Prowincyi Hollandyi (*)
nigdy dzieła tego przed Miesiącem
Marcem nie rozpoczynaią, owszem

(*) Ta Prowincya iest iedna z Siedmiu
Prowincyi z Niderlandu sprzymierzonego
od ktorey cała Rzplta Hollandyą nazywaią.

wszem częstokroć zpoźniaiąsię z Nim
iż do Maia, z boiaźni dżdżow w owym
czasie padaiących, ktore mogą y ro=
botnikow zatrudniać, y ziemię spali=
tą świeżo wyprawioną zepsuć. Aż
z drugiey strony y gorąca zbyteczne
równie szkodzą, tak Kopaczom przez
exhalacye grube y zaraźliwe, któ=
re z nich wychodzą, iako y Ziemi
Spalistey, przez nazbyt prędkie Jey
wypuszczenie. Dęszcz spłukiwa z
nich Sol, Żyliną, y Siarkę, a go=
rąco zbyteczne w popiol ie obraca.

Ziemia Spalista wyprawiona
wzniesię iak nayregularniey można
w darnie czworgraniaste podługo=
wate. Darnie z niey porżnięte
naprzod stawiaią bokiem iedne przy
drugich, aby powietrze cyrkulacyą y
meat wolny między niemi mieć
mogło. Gdy wyschną po iedney
stronie obracaią ie na drugą; y
gdy iuż tak dobrze oschną że ie w
ręce brać można, układaią ie na
Dworze w wielkie Stosy, z tym
wszystkim tak ażeby powietrze

powiędzy nie

luch wolny wiatr. (n.)

Jeżeli przez ten Czas Dżdżow znacznych niebyło y jeżeli wiatr suchey często wiał, darnie te w sześciu a nay dalej w dziesięciu ~~Nies~~ tygodniach zgodne są do palenia. Ale ordynaryinie z niemi tak prędko uwinąć się nie można, aż dopiero kiedy darnie takowe zupełnie wyschną, przenoszą ie podczas pogody pod szopę wietrzną.

A rzecz potrzebną o gdzie mo= pisać dokładnie ten sposob wypra= wiania Ziemi spalistey, ktorego Sz= dzy zażywaią, bo żadney Nacyi niemasz, ktorąby sobie więcey pracy zadawała w kopaniu y doskonaleniu oneyże.

Jużem powiedział iako Szlędzy od Ziemi takowey oddzielaią wszystkie materyały innego gatunku, iakie są: żużele, korzenie, drzewo,

(n.) Można zobaczyć w Atydie Pana Degnera opisanie instrumentow służących do wy= robiania tey Ziemi, które są bardzo proste każdemu świadome.

Kamienie y tym podobne; iako iay
tretuią depczą y cisną, czym przyczy-
niaią iey wagi, ktora na rożnych
mieyscach, rożna iest podług rożney
natury gruntu, y przepłatrzącego
ią błotna. Czym dzieiesię że Hol-
gderskie Darnie do palenia, w dobro-
ci przechodzą wszystkie Inne, acz
na wielu mieyscach materyał do ro-
bienia ich równie iak w Hollan-
dyi dziesię bydź dobry. ——

Trafiasię często że ktoś albo
Kanał prowadząc dla osuszenia ia-
kiego bagniska y ściągnienia Wod
z tąd zalanych, znayduią oraz
ziemię Spokistą bardzo dobrą, a
Zmatym Koszteni; y dwoistą z
tąd korzyść oraz odnoszą. ——

Na niektórych mieyscach
materyał takowy z Ziemi wy-
dobyty na równey Ziemi rozciągaią
y tretuią go dla większey Dykto-
wności. Potym gdy wysychnie
rzną go na sztuki do Cegły podobne;
Gdzie indziey przy dobyciu za-
raz w samey Kopiey na samy
mieysce

kraią go w sztuki regularne y prosto do osuszenia stawiaią. Sposobu iednego w tey mierze trzymać się nie można, lecz w nim potrzebasię stosować do mieysca, y do natury gruntu, z którego się Ziemia Spalista bierze.

Zażywaniu Ziemi Spalistey.

Darnie Spaliste warte są tych wszystkich prac y łatwą, które sobie ludzie zadaią dla Ich odtrycia y wypracienia, gdyż na wiele bardzo znacznych pożytkow zażyte być mogą y grunta z których ie bierzemy zostawione w naturalney swoiey sytuacyi żadnego pożytku niewydaią.

Darni Ziemi Spalistey zażywaią naprzod w domostwach do ogrzania Pokoiow, y do Kuchni, do pieczenia chleba, do pędzenia wodek, do robienia Soli, do palenia Cegły, wapna, Gipsu, w browarach do gotowania Piw, do prania Chust, do Blechow. w Zelandyi zażywaią

Ich do

do Fabryk farbierskich. w Niem=
zech po różnych mieyscach w piecach
niemi palą. Nowem Darnie takowe
mieysce drzewa zastąpić mogą w Ku=
chniach, piecach potorowych, Bieła=
rskich, wapiennych, Cegielnych, Zło=
tniczych y na Kominach; ale do sma=
żenia na roszłach, lub do pieczenia
na rożnach mięsiwa niezdadzą się; gdy
dym od nich odchodzący wielce iest
czarny y smolący. Nawet do wędzenia
mięsa y suszenia Ryb zażyć ich
niemożna, gdyż Iłley y gołębnek ia=
kis pozostre wszystkie pory y dziurki
zasklepiaiąc, tamuie exhalacyą wewnę=
trzney surowizny y wilgoci.

Nie tylko w Kraiach z drzewa o=
gołoconych darnie takowey Ziemi spa=
listey użyteczne są, ale też y w tych
w których lepiey by było grunta przez
lassy zastąpione na pola do zasie=
wow obrócić. ~~Dla~~ Iakoż gdyby za
pomocą Darni Spalistych możnaby
było obeyść bez potowy przynaymniey
Lassow, których potrzeby zbytek co=
raz bardziey pomnaża; możnaby
znaczną ich

część wyprawić, co gruntow przyczy-
niłoby część wielką znaczną y od pol zasie-
wnych oddaliłoby wapory zimne y niezdrowe
które z lassow obszernych na poblizke
rowniny rozciągaiący. ——

Wyprawa nowych gruntow da-
łaby mieysce nowym osadom, á ra-
zem zaludnieniu Kraiu. Z kąd inąd
doświadczono niezawodnie że grunt
Ziemi Spalistey dwadzieścia razy więcey ma-
teryału w darniach na Opał daie, ni-
żli las w tyże samey bogacey obszerności.

Ogrodnicy którzy naylepsze-
mi są w rolnictwie Mistrzami z
wielkim pożytkiem zażywaią Ziemi
od obrabiania Darniew e palistych po-
zostałey do nasion, do sprawienia Kwa-
ter, do nawozow y uprawy ogrodow. Obła-
daią nią pnie Drzew nrodzainych, ia-
rzyny, pożerywaią nią inspekta, Cybule,
Ziola, Korzenia. Dostrzegli tego że gnoy
prostu nasieniom y Drzewkom Ich
szkodzi, niszczyć ie albo przybraniey
odmienia, robactwo y gadzinę mnoży,
gdy tym czasem Ziemia o którey mó-
wimy

wiemy oddalaie, Ktora im Zerwiey=
sza iest tym skuteczniey sza.

Procz tego Ziemia Zalowa rozpty=
nowszysz y rozsypawszysz bądź z zil=
goci, bądź z upału lub z mrozu, prze=
dziwnie skuteczna iest na uprawienie
Zak, Sadow y Winnic. I na ten ko=
niec zażywaią Jey albo samey albo
z nawozem zmieszaney, à tak albo
brak gnoiu zastąpic albo dzielnosci
y obfitosci Jego przymnożyć może.
w Skolicy Trzebgu y w Kilchber=
gu role nią nawożą co samo można=
by z nią czynić y po innych mie=
scach Kantoru Bernenskiego.

Nakoniec pan Degner swiadczy,
że z darni Ziemi Spalistey po wie=
le mieyscach w Hollandyi, domy sta=
wiaią, Ktore kiedy są dobre, mury
nawet stawić z nich można wie=
kami trwaige.

O Zażyciu Gruntu

z Ktorego Ziemie Spalista wydobywano.

Gruntu z którego Ziemię Spa-
listą wybrano, nie trzeba mieć za
zgubiony, gdyż przeciwnie ku wielu
pożytkom zdatny bydź może. —

Czasem zostawiaią go dla odro-
szenia nowey Ziemi Spalistey,
na co na niektórych mieyscach nie
potrzeba nad Lat 30. a na innych
sto lat ledwo wystarczyć może.
Lecz w tym razie gruntu owego nie
potrzeba z niu Ziemi Spalistey wcale
ogołacać, y owszem po wyrobieniu
Darni Spalistych, reszta pozostała
od robienia ich Ziemi, y ta która
po wierzchu skopano, ma bydź
na grunt kopany przesypana, a z
nią nasienia ziół y traw wodnych,
które się z czasem przyimą y odrosną.

W Niemczech na różnych mey-
scach po wykopaniu Ziemi Spa-
listey y po zarzuceniu gruntow
owych pozostałemi Gruzami,

obracano ie

obracano ie na Sady y na Zaszłe-
pienie drzew. —

Ale nayczęściey z gruntow ta-
kowych wyprawiaią potym Łąki,
role, y ogrody, iażyne które z tąd
żyzne y bardzo urodzayne staiąsię.
Hollendrzy na ten koniec około mieys
takowych wysypuią groble, a wody
z nich wyprowadzaią za pomocą
mtynow z przemysłem wielkim
robionych, które z wielkim stara-
niem konserwuią, żeby zawsze mie-
li na pogotowiu sposob na wypro-
wadzenie Wod w złey Staski, przez
powodzi tamte zalanych. —

Nakoniec mieysca z Min
ziemi Spolistey obrane zważywszy
naturę gruntu można obrócić na
stawy, w których się ryby y pmno-
żą y konserwuią bardzo dobrze.

Pożytek Łopiotow y Sadz
od Darni Spolistey obchodzących.

Łopioty Ziemi Spolistey niemo-
gą się zdać

na Ługi, gdyż zamiast oczyszczenia bielizny, splamiłyby ię dla wielu cząstek ziemi z niemi zmieszanych, ale za to popioły te wielce skuteczne są do uprawienia Gruntow.

Wywiezione, na Łąki z natury lub z industryi robione, sprawuią wielką obfitość trawy, y zachowuią ie od przemarzhienia, odstręczaią od nich gadzinę robactwo, Ślimaki, Krety, niszczą Chwasty nieużyteczne, wilgoć zbyteczną wciągaią w siebie y wszędzie z nich rosnie koniec Chrząstka y inne Ziota bardzo zdrowe. Miotać ie po łąkach potrzeba w czasie wilgotnym y spokoynym, aby ich wiatr nieniósł, tudzież przy Schyłku Jesieni, ażeby dżdże y Śniegi poodzielały Soły Siankę ktorey iest pełno w popiele, y wsiąkły wraz z ziemi do Samych Korzeni.

Pikardya, Pannonia, y Austrezya y inne Prowincye Francuskie

ruskie przez czas dosyć długi sprowa=
dzały z Hollandyi popioły takowe dla
sprawienia nimi pożytku sobie. Ale
gdy we Flandryi Austryackiey na
wyprowadzaiących ten nawóz nałoże=
ne, przymusiło Pikardczyków uda=
wać się po nie w głąb Francyi.—

Tychże popiołów zażywaią na
sprawienie Roł po których ie rozwo=
ż przy końcu Zimy. Przez nie
ziarna w ziemię wrzucone wzma=
ciniaią się y prędzey rosną. Niepo=
trzebasię wcale obawiać aby z tego na=
wozu miały się role zarazić nasieniem
szkodliwych Chwastow. Popiołem ta=
kim można ieszcze z wielce pomyślnym
skutkiem obsypywać Pnie drzew uro=
dzaynych. Przez nie ocalaią się winne
latorośle od Chrząszczow y gąsienic.—

Cokolwiek mowiłosz o skutkach
popiołow Ziemi Spalistey) tym bar=
dziey stosować można do Soli
które daleko-

dzielnicy te wszystkie Skutki Sprawuią.

Z tym wszystkim y Popiół y Sadze owe lepszy ieszcze skutek Sprawuią, ieżeli przed wymieżeniem Ich, wrzynąż po kilka Zeroć skropione będą.

W Chutach Szklannych popioły Ziemi Spalistey także miesce maią, gdzie Chutnicy pewną Ich części zwykli mieszać do ciasta y do inszych materyałow wchodzących do robienia Szkła.

Pożytek Węgli od Ziemi Spalistey pozostałych.

Holendrzy ktorzy palą Darnie Ziemi Spalistey dobre ciężkie y dyktowne, na Kuchniach nie zażywaią tylko węgli od teyże Ziemi, ktore robią, rzucaiąc Zapalone Darnie

Spaliste

Spaliste z ktorych dym iest wyrzeb,
w naczynia gliniane dobrze zamknię=
te, gdzie przydusione gasną. Węgle te
większy lub mnieyszy szacunek ma=
ią w proporcyi wagi swoiey, tudzież
materyi smolney, y katwości zapa=
lającey, ktorą w sobie zachowuią. Wę=
gle od dobrych Darniew Spalistych
ważnieysze są nad węgle po Drzewie
pozostałych. Prawda iest że niektó=
rzy skarżą się na swąd y Czad ktory
też węgle sprawuią; ale y to niewątpi
pewna że nietak niebespieczne są
iak węgle od drzewa, ktore często wa=
porami swemi o Smierć przypra=
wuią Ludzi w mieyscu zamknię=
tym; czego od węgli Ziemi Spali=
stey obawiaćsię niepotrzeba, zwłaszcza
ieżeli nie znaczyni owych w któ=
rych ie przygaszono wżyte będą, ale
z ogniska; bądź zażyte będą do Pa=
ieretk Stołowych, bądź do Nogogrze=
ioro, tymmniey zaś szkodzą ieżeli
w Izbie Komi=

nek iest. w Hollandyi Domy podci
naydelikatnieyszey, y rzemieslnicy,
takowych wegli zażywaią bez wzdy-
chiey niewygody. Doświadczono te-
go że z nich daleko mniey zadu-
chu bywa, niżeli z Wegli ordyna-
ryinych z drzewa, y z Zarzewia ku-
chennego.

Gdyby iednak cokolwiek za-
duchu od wegli owych słychać było,
dosyć będzie rzucić na nie szczyptę
Soli.

Na co zgodzić się potrzeba wzgl-
dem złych Skutkow pochodzących
od waporu y od Dymu wegli spa-
listych, iest to, że naczynia Srebrne,
miedziane, żelazne y Cynowe odzerwią
ale też to, ta iedna szczegulnie iest w
nim Woda, przeciwnie zaś Złoto po-
lerniey, daią mu więcey blasku, y
czyszczą go na podziw.

Wegle z dobrey Ziemi Spa-
listey są ieszcze

ieszcze bardzo wygodne y użyteczne
do robot Chimicznych. Ciepło zawsze
rowne od nich odchodzi, Zgoże y
stopnie gorąca, na nich można ure-
gulować podług upodobania y dale-
ko Taturiey niżeli na innych takich
koniek węglach. Bacząc nie potrzeba żeby
zgasnąć wiatry przed wypaleniem
y wystawieniem się Jch Zupełnym.
Jeden Dzień dobrey Ziemi Spali-
stey trwa ordynaryinie godzin 10.
a często 12. Chcąc mieć więcey go-
rącości co sześć godzin nowy Dzień
przybożyć potrzeba. Sławny JMC
Pan Boerhaave który na doświadcze-
nie przez większą część Życia swe-
go Zywe-Srybro nad ogniem trzy-
mał, nigdyby tak długiego doświad-
czenia niebyło dokonale uczynił,
gdyby procz węgli Ziemnych y Z
drzewa, niemiał był ieszcze węgli
Ziemi Spalistey. —— (o).

Beckier w Fizyce swoiey

podziwiamy

pisze że wzgli Ziemi ~~takowy~~ a
Spalistey wyimienicie zażywać mo-
żna do topienia Fruszcow. we sa-
mey rzeczy prawda że iest niezawo-
dna, ale doświadczenie Jey nie wy-
dzie z rowną pomyślnością udaiąc.
Są niektóre darnie y wzgle Ziemi spa-
listey od których Zelazo y inne
mineraly bardzo kruchemi staią-
się. Spodziewałbym się że za przymie-
szaniem więcey Ziemi mineralney
lub Szmelcu możnaby zapobiec złey
Skutkow z wzgli Ziemi Spalisty
przy odlewaniu Zelaza wynikaią-
cym, nadczym dobrze by było nale-
zyte doświadczenie uczynić.

Zażywano iuż różnych sposo-
bow do odięcia tey wody wzglow
Ziemi Spalistey. Jedni niezupełnie
palili ~~takowo~~ na wzgle takową Zie-
mię y tylko wypiekli ią dobrze,
ażeby wyciągnąc wszelką wilgoć
y szkodliwą

y szkodliwą materyą. Inni Zapra=
wiali Węgle takowe w piecach Hu=
mnich, lub w piecach na taką pra=
wie formę wyrabianych iaką maią
piece wapienne, w ktorych ułoży=
wszy darnie, na sklepieniu na ten koniec
[illegible] luchty y dziury w sobie ma=
gący, podkładaią na spodzie drzewo
dla podpalenia Ich, ktore kiedyż
iuż dobrze zaymą, zalepiaią dykto=
wnie wszystkie dziury ażeby wolny
przien darnie przeszedł. Ten sposob
rowią ze wszystkich innych nay
mniey utraty y pomnieyszenia dar=
ni przymosi.

Inni nakoniec w wypaleniu
węgli takowych tego samego zażywa=
ią sposobu, iaki maią Węglarzena

(a.) Węgle takowe dziwnie są użyteczne i szczę=
śliwemi emanacyą wyrabiającym, ktory
w robocie swoiey daleko bezpieczniey trzyma Ich
niż na węgle z drzewa.

wypalenie Węgli z Drzewa. Ina
wielu mieyscach tym sposobem wydo=
skonalono Węgle Ziemi Spalistey
y uczyniono ie zdatnemi do Lania
Kruszcow. Bądź iak chce, Westfal=
czykowie którzy się naylepiey na
Kierpach znać muszą, kiedy Ich
co rocznie tak wielką liczbę robią,
w Kuźniach swoich nie zażywa=
ią innego węgla, tylko węgla Zie=
mi Spalistey, gdy tym czasem Sąs=
siedzi Ich do Kuźni swoich węgli
Ziemnych zażywaią bądź dla
zmyiczenia Żelaza, bądź dla za=
hartowania go nadszlachtnie Stali. —

Rozumiem że gdyby wszędzie
takiey usilności przykładano do wy=
robienia y do sprzedawania Ziemi Spa=
listey, iak w Niderlandyi, tak dosto=
nałe możnaby z niey mieć węgle
do odlewania y topienia Kruszcow,
iakie Sąy inne.

inne.

Jan Hagen mówi że darnie Ziemi Spalistey w Prusiech powyrusszeniu przez trzecią Część Zmniejszaiąsię. Dzisiaj niepotrzeba że z tak małą usilnością y staraniem wyrobione, niemaią tey dobroci y Ceny iak darnie Flenderskie.

Ponieważ tedy dożytek z darni Ziemi Spalistey tak wielki y wielorakii iest, ponieważ obfituiąc nawet w Lassy Kraie iakii iest wasz Mościwi Panowie, mogą z wielką korzyścią dla siebie opału tego zażywać, rozumiejąc zdania mego które w dzisieyszym posiedzeniu otworzyłem, niepoczytanie za rzecz mniey godną attencyi y uwagi waszey.

a z moiey strony za szczególniejsze

będę miał ukontentowanie, ażeli
z tąd pomyślna wynikanie dla mnie
okazya korzystania y nauczenia
się wjęcey przy Was. ——

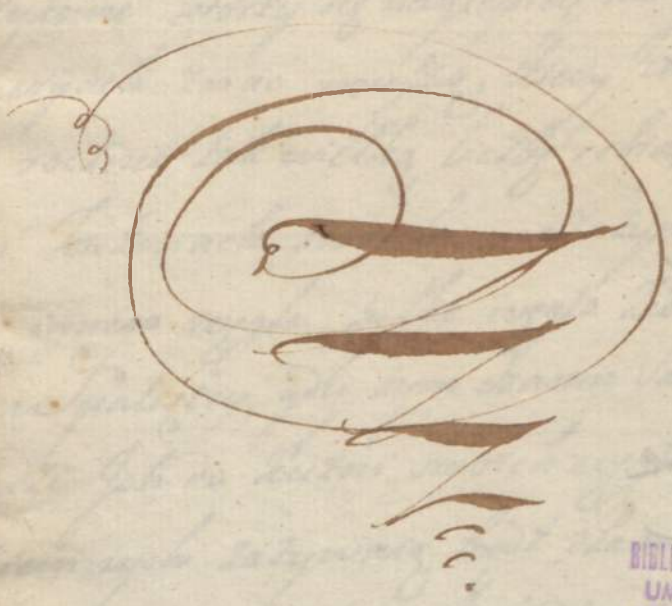

сена 40 ст